

ՀԱՆԴԵՍ ՀԱՅԿԱԿԱՆ

ՀՈՄԵՐԱԿԱՆ ԲԱՌԳԻՐՔ ԵՒ ՀՈՄԵՐԱԿԱՆ ՏՈՂՔ

Շատնց ծանօթ են ամենուն հայկական դպրութեան մէջ հոմերական ա. նուամբ յիշատակուած տողեր, և նաև ամբողջական՝ բայց փոքր բառգիրք մ'ալ որ նոյն անուանի քերթողին անունը կը կրէ վրան: Այլ ինչպէս ամենայն գիւտ 'ի սկզբան մեծ շառաշ կը հանէ, ու երբոր քննութեան մամոյն տակ կը ձգուի՝ կը փոխէ ու մեզմէ իր առաջուան շառաշը, այսպէս և մեր կտոր կտոր պատառիկներն 'ի սկզբան մեծ յոյս մը տուին հետախոյզ մտաց, մինչև կարծեցուցին ևս որ այն անմահական քերթողին կրկին յաւերժայիշատակ գործերը հայկական գրչէ մը անցած ըլլան, և եթէ ոչ սրբոյն Սահակայ կամ Մեթրոպոլ կամ Մովսեսի խորե. նացւոյն, գոնէ քիչ վերջը ճարտար և կորովի գրչէ մը: Երանի թէ այս յոյսը ստոյգ ըլլար, կամ մեզ ալ կարելի ըլլար այդպիսի բան մը կարծել: Եւ որ ալ մեծա. գոյն է, այն հռչակեալ տողերն կարծեցընել տուին որ հայկական լեզուն ալ կա. րօզ ըլլայ հելլենական տաղաչափութեան գրութեամբ ամանակաւոր տողեր ըս. տեղծել երկայն ու սուղ վանկերով, որոնց երկարութիւնը կրնայ ըլլալ բնու. թեամբ կամ գրութեամբ, ինչպէս կը բացատրեն տաղաչափական կանոնաց օ. րէնսդիրը: Իրաւցընէ այդ երկու վերոյիշեալ կարծիքն եթէ հաստատուն և ճշ. մարիտ ըլլային, սրչափ աւելի փայլ մը կ'աւելնար հայկական դպրութեան: Նախ անով որ մեծ քերթողահօր իլիական և Ոլիսական կոչուած գրութեամբք կը հարըստնար մատենագրութիւնն իս քերթողական բառերով և բացատրութիւն. ներով. վասն զի որչափ մեր նախնիքն, այն սրբազան վաստակասէրներն, աշ. խատեր են թարգմանելու սրբազան գրեանք, որոնք ժողովրդեան սիրտը կրթեն ու առ բարեպաշտութիւն յորդորեն, այնչափ ալ 'ի հակառակէն ամենեւին չեն մօտեցեր հեթանոսական գրքերու և երգերու, որոնց գեղեցկութիւնն արդէն ի. րենք ալ շատ զգայեր էին, մանաւանդ անոնք որ աթենաւարժ և հելլենախօս մտքը հնացած ու ծերացած իրենց հայրենիքը կը դառնային, բազում ու մեծա. գանձ աւարներով, որոնց մէջ միայն այն հեթանոսական կամ արտաքնոց գրեանքը կը պակսէին: Եւ թէ որ ուզենանք վեր 'ի վերանց գաղափար մը մեզի ստեղծելու՝ թէ արդեօք սուրբ Սահակ կամ Մովսէս խորենացին ձեռքերնին առ. նուին թարգմանելու Հոմերոսի երկասիրութիւնք՝ ինչ ճապուկ լեզու պիտի խաղցընէին, փոքր օրինակ մ'առնունք հին գրքէ մը՝ որ պարզ հեթանոսական գրիչ է, բայց սակայն Հայ մուսայի մը եռանդը վառուեր է երբեմն ատիկայ մեզի թարգմանելու, և թերեւ՝ եթէ կրնանք մակարբերել՝ վերոյիշեալ երկու սրբազան անձանցմէ մէկն ու յետինն ըլլայ այդ թարգմանը: Այս այն գիրքն է որ կու տայ մեզ ու բոլոր հելլենական դպրութեան՝ Մեծին Ալեքսանդրի պատ.

մութիւնը՝ անբաւ առասպելներով ու անհեթեթ գրոյցներով խճողեալ, և ինչպէս կը կարծուի նալիխթենէսի անուամբ ուղերէն է խարել զաշխարհ, Քայց մեզ ցաւալին այն է, որ յետ Կրանչիլի թարգմանչին՝ այլք, մանաւանդ խաչատուր Կեփառեցի մը՝ որ ապրած է ԺԳ դարու վերջերք ու ԺԴին սկիզբը, յանդգններ են մաքրել այն գիրքը՝ ի հեծանոսական զրուցաց. երանի թէ մաքրած ըլլար, և ոչ աւելի եղծած. վասն զի այսօր բազդատելով իրեն օրինակը յոյն բնագրի մը յետ՝ զոր հրատարակած է Միւլլէն¹ ի Բարիզ, կը տեսնենք որ մաքրելիքը ձգած է, և միայն շարագրութիւնը խառնակեր է։ Այսու հանդերձ ընտիր գրչի մը հետքն յայտնապէս կը տեսնուին բոլոր գրքին ընթացքին մէջ. գեղեցիկ նմա-նութիւն մը, և ստէպ այնպիսի կտորներ՝ զոր կը տեսնենք փոխ առեալ Մովսեսի խորենացոյ գրոց մէջ, որ անշուշտ այս սուտ նալիխթենէսի գրքէն օգտուած է. վասն զի արեւելեան հանճարն, մանաւանդ առ հինս, շատ հաւատք ընծայած են Աքրայտ (Apocryphes) Գրոց, ինչպէս նաև նոյնպիսի գրեանք շարագրողք ալ շատ երեցած են յարեւել։ Այս մանր ծանօթութիւնս կանխեցինք տուինք այս գրքին համար, ցուցնելով որ մեր մատենագրութեան միակ հեծանոսական գրքի թարգմանութիւն ցարդ զայդ գիտենք, և այն ալ հաւանաբար վերոյիշեալ անձին երկախորութիւնն ըլլայ, որով և հետեւաբար քերթողական և մանաւանդ հովմար-կան տողից օրինակն առաջին իրեն ընծայենք անեկրայ կերպով։ Երբ Աղէք-սանդը իր հանգ աշխարհակալ զինուքն կը հասնի աւերելու գիծերէ և կադմեան դուռը, այն տեղ իսմենիա Թերայեցի նուագաւորն ընդառաջ կ'ելլէ աղաչելու մեծագոր թագաւորին գիծութիւնը, որ դոնէ այդպիսի պանծալի քաղաք մը իր սրոյն ճարակ չտայ. և ըստ պատմելոյն սուտ նալիխթենէսի՝ ի ծոնը խոնարհեալ այսպէս կը նուագէ աշխարհի երգը Մեծին Աղէքսանդրի առջև։

« Թագաւոր և զարմ աստուածոց, չքեզ և գեղեցիկ Աղէքսանդրէ. այժմ փորձիւ ուսայց զքո հանգիտապատիւ աստուածգորութիւնդ. և պատուեմք այսուհետեւ իրբե զաստուածս բարերար. արգել զանպարտելի գձեռնդ՝ ի Թերա, յեցուղդ, զի մի գուցէ ոչ գիտելով՝ թուեսցիս առ ընտանիս և ազգակիցս քո ամբարշտել։ Քանզի Դիոնեսիոս և Հերակլէս Թերայեցիք և փառաւորք, նա և նախնեաց մերձաւորութեան խառնից սկզբնասեր բողբոջ Արամազդայ և Սեմե-լեայ՝ հրադիզ² Դիոնեսիոս ծնեալ եղև. իսկ Հերակլէս յԱրամազդայ և յԱղիմե-նեայ սերմանեցաւ։ Սոքա ամենայն մարդկան օգնականք և խաղաղականք, փրք-կութեան պահապանք երեւցան, և քո են նախահարք, ո՛ր յաղթող Աղէքսան-դրէ։ Սոքա բնութեամբ պարտ է քեզ նմանել և բարերար լինել։ Իբր աստուա-ծոց ծնեալ զարմ մի անտես առներ զԴիոնիսեայ և զՀերակլեայ դայեակս՝ զԹե-բաս ի կորուստ մատնելով. և մի զզուարակաչէն (Βοόκτιστον) քաղաքս կործա-նէր. քանզի նախատիրք յետոյ Մակեդոնացոց եղիցին։ Յանգէտս լինիս, Աղէք-սանդրէ, զի Թերայեցի ես դու և ոչ պելլացի. բոլոր քեզ Թերայեցոց աշ-խարհս աղաչէ. զքո նախարարս³ բերելով զաստուածսն հնձանեան փողաւորի Դիոնեսի ուրախութեամբ և պարուք, որովք Հերակլէս արդար՝ գործովք և օգ-նականութեամբ մարդկան։ Արդ նմանող եղեալ քոյոց նախնեացն բարեացն և

1 Arriani Anabasis et Indica. Fr. Dübner. Reliqua Arriani. et Pseudo-Callisthenis historiam fabulosam edidit Carolus Müller. Parisiis, 1846.

2 Դիոնեսիոսի Հրադիզ ածականք այս առաջին անգամ կը հանգիպինք այս տեղ, և յոյն բնագիրն կը զնէ πῦρ Ἀόχιστος։ Ոմանք սխալմամբ Հրադիզ ածականք Սեմելեայ տունն, բայց յայտնի է ամենուր Սեմելեայ և Դիոնեսիոսի կամ Բաքքոսի առասպելը. և այս տեղ կ'ուզէ հեղինակը նշանակել Թէ Դիոնեսիոս հրով ծնաւ, բայց բառին ստուգա-բանութիւնն անյայտ կը մնայ մեզ, և ուրիշ օրինակք կ'ընթեռնուն Հրադիզ։

3 Յոյնն կըսէ προπάτορας, զնախահարս։

քաջացն՝ ՚ի յուրմակի բարեգործութիւնս շրջեալ դարձո զքեզ ՚ի բարկութենէդ. պատրաստ առ ձեռն քան զսատակեն՝ զողորմին կալ: Մի առներ անապատ զքեզ սերմանոյս աստուածս, քոյոց ծննդապետացն (γενεαρχών) մի քակտեր կործաներ զբաղաքս քո զսեպհական դաւառ: Եւ մի անգիտութեամբ բրեր ՚ի հիմանց զայսպիսի պարիսպս շինեալս ՚ի Զեթոսէ և յԱմիրոնայ. վասն զի եր. զով և նուազան քնարի դու Արամազդայ որդի՝ զոր դադուակն ծնաւ հարանն Նիւք. տեայ դուստրն ՚ի պարս մոլեալ: Զհիմունս զայս և զմեծամեծ շինուածս աշտա. բակաբար շինեաց կադմոս: Աստ առնու հարսն զԱրմոնիաս՝ զոր ծնաւ փրփրա. ծինն կիպրոս (αφοργενής Κύπρις), ընդ կշտազողին թրէիկացոյ (τῷ κλεψικοίτη Θρηξ(ῶ) [սառնակեալ: Զքո անդաստանս մի առանց հասանելոյ ՚ի վայր՝ աւե. բեր, և բոցակէզս առներ զամենայն պարիսպս Թագաւորի Լաբդա. կայ՝ 1 և տունս այս, աստ արար կին չար դէն և թշուառական՝ 2 զհայրասպանն զիդիպոս ողորմիկ և վշտազին մայրն: Այս Հերակլեայ մեհնանն էր, բայց նախ. կին Ամիրոտրոնայ՝ 3 տուն էր. աւ տրտնջեաց՝ 4 երիս գիշերս Արամազդ ՚ի մի թուե. ցեալ: Տեսանես զայնս շրմանակի բոցակիզեալ տունն՝ որ տակաւին ՚ի վայր կա. թեն զերկնի զբէնն. անդ զգիտիպեղին՝ յորում տուփեան էր՝ հարկանէ զմե. մելէ երբեմն Արամազդ: Ահա հոյսս ՚ի մէջ զՀռափիոփտացին (ειραφιστην) ծնաւ զԴիոնեսիոս հնծանեան. աստ Հերակլէս մոլեգնտեցաւ՝ 5. աստուատ և Հերակլէս ելեալ մուրուլթեամբ՝ սպան զՄեգարա գիկինն, և զմանկունս խոցոտեաց նեախը: Այս բագին՝ զոր տեսանես Անահտայ (Ηρας) բարձրաձեղուն շինեալ, որոշեալ է բագին հին, յորս և Հերակլիտ, յորում և Հերակլէս պատմուծան յԱրկտոզայ կա. բելով մաղաղեցաւ ձեռք փիլքտետեայ յարեան վիշապին՝ 6. Այսրիկ եւն ան. բիծ անարատին բանք աստուածաբարբառք Տիրեանայ տունըն, որ երիցս ազգաց և դարուց աստանօր լինի գէտն. զոր ՚ի կին շրջեալ կերպարանեաց Տրիտոնեայ՝ 7. Ալթամաս մոլեալ աստանօր, զմանուկ զիւր զլէտքոսն նեախ. եսպան յեղնորթ տպաւորեալ: Աստաւոր ինով վաղեալ անկաւ յանդնդային ալիս Մելիկերտաւ. մանկամբն ՚ի կատաղչոյն՝ 8. Աստուատ կոյր իդիպոս ՚ի բաց հալածեցաւ հրամա. նօք կրետեայ՝ 9, որոյ ցուպն պատերազմ՝ շնէր. և այս գետս որ ՚ի միջի Կլիթերո. նիս է, իսմենոս է, մոլեկան (βάκχεϊου) ջուր բերելով: Ելատէն՝ 10 զոր տեսանես ՚ի բարձր վերացեալ ոստովք. աստանօր Պենթիս զՊանթեայ զպարսն կամեցեալ

1 Եղին կը գէն πλაციου. իսկ տպագրողն կ'ուզէ ուղղագրել և գրել τῶν Λαίου, մինչ. դեռ կրնար հայկական օրինակին համեմատ սրբագրել Λαβδάχου. վասն զի Լաբդակոս հայր էր ՚ի այսոսի և Թագաւոր Թերեի:

2 Իմաստն է. Աստ ծնաւ զթշուառական զհայրասպան զիդիպոս....

3 Գն. կը կարդայ՝ Ամիրիկտրոնայ, բայց ընտրեալագոյն է հայ օրինակն:

4 Բստ տպագրեալ յոյն օրինակին պիտի ըլլայ. Աստ ննջեաց երիս գիշերս:

5 Այս տունն կը յիշենէ ընթերցողաց Եւրիպիդեսայ ողբերգութիւններէն մէկն որ կը կոչուի՝ Հերակլէս մոլեգնտեցաւ (Ηρακλῆς μαϊνόμενος), յորում կը կարդանք նաև զերթէ այս իսմենեան ամբողջ բանաստեղծութիւնը:

6 Դիցարանութիւնն կ'աւանդէ Թէ Հերակլէսի բագում՝ քաջութիւններէն մէկն ալ այն էր որ կենդաւորոսները սպաննելով կը կրէր անոնց թունալից պատմուծանը. իսկ փիլքտետեան իրեն քաջութեանցն ընկերն էր:

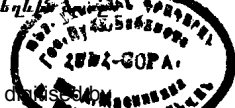
7 Տիրեանայ, Թերագուցը անուանի գուշակը կամ գէտը, որ զԱթենաս ՚ի Լոգա. բանս տեսնելուն համար կուրացաւ:

8 Աթամաս Թերագուցը Թագաւորն իր որդւոց շարութեանը համար մոլեգնոտած՝ նախ իր Լէպրոս որդին ծայրի մը վրայ ջախջախեց, և ետքը ծովէ հալածեց իր երկրորդ կնիք ինով և միւս որդին Մելիկերտ:

9 Կրէոն բռնաւորը հալածեց զԱթամասը:

10 Ելատէն (Ελάτη) է եղևնի:

Պրաւս.

տեսանել, 'ի ծնող մօրէն թշուառականն յօշ յօշ կոտորեցաւ¹։ Աւագան տեսանես՝ որ իկուցանէ արինազոյն չուր, զկնի որոյ զուարակի դժնդակ գոչիւն հնչէ։ այս վտակ է գարշեցեցող գրկաց²։ Տեսանես զայն զողորկ զլիկայ, որ զերկայն զեւառն ունի իւր ճեմարանն, առաջ այս մեր Մէփիկէքս, յորում կապեալ ծրարեցաւ հրաշքերի խառնուած, գործելով 'ի մէջ ժողովրդոց խեղաստամ բակութիւն, զոր իդիպոս սպան բազում հոգս հոգայեալ։ Այս աստուածոց աղբիւր է և պանչելի աւազան յրոց, յորմէ համանգամայն բխեն գեղեցիկ նահանգք և վտակք։ Արտեմիս իլեալ լուացեալ զմարմինն և սրբեալ պայծառանայր։ սա սուրբ Աքտէոն զոր ոչ է պարտ և արժան ասել, ետես զլողարանն Ղետովայ, որոց փոխեալ յեղն մարմինքն 'ի շանց զիշակերաց վասն լողանացն որսացեալ եղև։ իսկ մանկունքն պատերազմ ետուն ընդ թեբաս։ Աստուստ Պոդիկէս էա՞ծ զԱրգիացուց ժողովուրդն զօրարդնակիր զեօթնեռանդն զգետն։ աստանոր Կապպանիւս առ պարիպս բոցակէզ եղև, և զգրունս զայսոսիկ կոչեն Ելէքտրաց, և ընդ գրունս ելանեն պախս և ընդ անլլծարս։ զԱմիարեսո բացեալ եկուլ երկիր ուգիգեան երիցս աղխեալ դրամք։ զՀիւպոմենզոտէ զՀիւպոմենայ որդի սպանանէ անկեալ 'ի ձեռս աւազակաց առ գրունս պսոսիկ։ Պարթենիպոս յորժամ յերկիրս եկն 'ի գրունս յայս բիւր սատակիչ անուամբ կոչեցաւ։ քաջայերեալ Տուգեւս Կալիգոնացի անց եկաց։ աստանոր Կուղենիկէս և Ուկէս ընդ միմեանս հարան։ աստանոր Ագրատոս փախեաւ և մեռաւ։ Այս գրունք և քաղաք թեբայեցուց թաղեաց զգարանապետս Արգիացուց ։

Այս փոքրիկ քերթովութիւնս՝ զոր հայ լեզուաւ կարգացինք, անշուշտ հելլենաճաշակ բանասէրք շատ վար չեն դասեր քան զՊինդարուն և ուրիշ անուանի քերթողաց թուիչն, թէպէտ շատ տեղ գրագրաց աղաւաղութեամբ իմաստներն ալ անիմանալի մնացած են, մանաւանդ 'ի յոյն օրինակին, զոր թերես կրնար այդ Պատմութեան հրատարակողն տեղ տեղ Հայ օրինակաց համեմատութեամբ ուղղագրել։ Բայց կրնայ մէկը հարցնել մեզ թէ ի՞նչ յարմարութիւն ունի այդ բանաստեղծութիւնը հոմերական տողերու և բազմաբայ հետ։ Ըստ մեզ, քան զամեն տողերն՝ զոր վերջը պիտի յիշատակենք, այս կտորը շատ աւելի գեղազանց կը համարինք, թէ ըստ գրութեան և թէ ըստ հնութեան։ մանաւանդ որ այս վերջիշեալ պատառիկը ըստ Հելլենացուց տաղաչափութիւն մ'է, ոչ միապէս բոլորն ալ, այլ տիրող չափն է երկոտասանոտեայ³։ ուստի այս ամբողջ կտորն ալ կրնայ դասաւորուիլ հետագայ ըսուելիք տողերուն հետ։ Նմանապէս տաղաչափութիւն է նաև անոր շարունակութիւն փոքրիկ մասն ալ որ կը սկսի « Ո'վ ամենաշար ծնունդ Կադմէացուց, ո' շարավիրագ բոյս թշուառական արմատայ »⁴...։ Այսպէս վեր 'ի վերջ յիշատակելով զասանք՝ անցնինք հիմայ բուն

¹ Պենթես, Թեբայ Թագաւորը, ուղեւով Պարթոսական տօները վերցնել, գինքը պատուտեցին իր կատաղի կանայքն Կիթերոն լեւան վրայ։

² Վերջին բառերը պէտք է կարգաւ քաղչեցելոյ Դիրիկայ, Դիրիկէս էր Լիւկիոս Թեբացուց Թագաւորի կինը, զոր Ջեթոս և Ամիկոն յաղդիր փոխեցին՝ կապելով զանկիպ կատաղի ցու մը։

³ Գրոցը հրատարակողն Carolus Müller այս ծանօթութիւնը կու տայ չափոյն համար. Quod sequitur carmen lacerum sine meliorum codicum ope restitui nequit. Versuum ratio non ubique eadem fuisse videtur: trimetri justae mensurae a scribis aevi sequioris in versus dodecasyllabos mutati sunt. (Pseudo-Callisthene. I, 45, 48. not. 23.)։ Կը կարծէ ևս նոյն գիտնականն որ այդ պատմութիւնը առնուած ըլլայ Սոտերիքոս քերթողի մը գրքէն, որ կը հոգուր Ալեքսանդրիպոք (ո' Ἀλεξανδριποξ). և որուն համար կ'ըսէ Սոփիզաս թէ կը պատմէր Ալեքսանդրի պատմութեան այն միջոցը, երբ զԹեբէ առաւ, որով կը նշանակայ Կալլիսթենեսի պատմութեան այս կտորին հետ։

⁴ Հայ տպ. 1842. էջ 70) յորում սխալ կէտագրութեամբ կը սկսի խօսքը, որ պիտի

Հոմերական բառագրոց և տողերու. Եթէ մենք ալ Հոմերոսի քերթութեանց բառերը շինող մը ունենայինք, ինչպէս առ յոյն Եւստաթիոս, այն ատեն կրնայինք կարծել համարձակ թէ թարգմանութիւն մ'ալ եղած ըլլայ այն քերթութեանց: Այս յիշատակեալ բառագրոց մէկն միայն յայտնապէս կը գրէ իբրեւ վերնագիր « Բառք քերթողականք վասն չափոյ Հոմերական տառիցն » . աղէկ խաբէական վերնագիր մ'է այս եթէ նիւթապէս հասկնանք Հոմերական բառը, բայց ինչպէս ամեն ուսումն և արուեստ շատ անգամ գտողին կամ ճարտարա, գունին անուամբ կոչուած է, այսպէս Հոմերոս ալ իր անունը ընծայեր է ամբողջ բանաստեղծական դասուն և զիտութեան, որով պէտք է հասկընալ հօս բանաստեղծական բառեր: Բայց վերնագրով ինչ կրնանք լուծել, մտնենք տեսնենք բառարանն ալ, թէ արդեօք բանաստեղծ մ'ալ կարօղ է այդ բառերը գործածել, կամ ո՞վ գործածեր է երբեք 'ի նախնեաց կամ յարդեաց: Ահա ընտրելա, գոյններն այն բառերէն, զոր կ'ընթեռնուիք իբրեւ « Հանդէս բանաստեղծաց » և « Հոմերական տառից բառք » .

Արքանաղ. հովանացեալ.
Աստանել. յուզել կամ քննել.
Ատել. կազմել.
Ասկանք. պատմութիւնք.
Ասպաղէն. ձիոյ թամբ.
Ասեանս (կամ ասեանս). գլուխ.
Ատուածապարակք. ասին յեղյե.
Հուկք՝ որ զգիրս աւորբս կամա,
կորեն.
Արփիտ. երկինք երկնից.
Արփայ և արփի. լոյս.
Արտասանութիւն. խօսարան.
Արտ. հասուն.
Արտաքայլեալ. բացաքայլեալ.
Արտասան. պատմութիւն.
Արտուղացեալ. ընթացեալ.
Արփնաթեւել. 'ի կատար ելանել.
Արոյր. ոսկէպղինձ.
Արահետ. կուրաշաւիղ.

Արափետ. կուշտ.
Արջնամատ. սեւթոյր.¹
Արտահերբել. արտաք հալածել.
Արուճանակ. սիգացող.
Արձանակեալ. հաստատեալ.
Արիւնսթոր. արեւաբուդիս.
Արգոստայք. ապարանք...
Բաղել. պատմել.
Բազմակ. ունելիք.
Բաժամիտ. երկմիտ.
Բազրակ. ճրագ. ունելիք.
Բարաշխ. կակուղ, փիթիս.
Գարգաշել. խեղագարել.
Գեհ. վիհ.
Գեհանք. վարձանք.
Դամ. ուժգնաձայն.
Դար. երկու.
Դալապր. տապար.
Դանդան. լինողք, ատամուռք.

ըլլայ. « Բարկութեամբ ասաց այսպէս առասպելս. Ո՛վ ամենաշար ծնունդ կաղմէացուց ». յն. ὁργὴ ἀναπνεῶν τοῖον εἶπεν τὸν μῦθον. Ὁ παγκράτιστον ἐκλόχευμα Καδμείων (Pseudo-Callisthenes. I. 45, 46) ».

1 Արջնամատ, սեւարոյր. Հոմերական բառգրքի բառով մը կրնանք Ս. Յովհաննու Ոսկեբերանի Պաւղոսի թղթոց մեկնութեան կտոր մը ուղղագրել, 'ի մեկն. Տիմոթեայ Ա թղթոյն առաջին ճառին Յորդորակին վերջերը (Տպ. Ս. Ղազարու. 1862. էջ 12) կը կարդանք. « Եւ արդ աղէ ասա, ա՛յ մատն լինել և երկայն և փոքր ո՞չ ապաքէն անխտիրք իցեն » . ուր թէպէտ հայերէն բառերով ալ իմաստ մը կը հասկըցուի՝ թէ և անո՞ճ չարագրութեամբ, բայց որովհետեւ յոյն բնագիրն կ'ըսէ. « Եւ արդ աղէ ասա, սեաւ լինել և երկայն և փոքր ո՞չ ապաքէն անխտիրք իցեն » . ուրեմն այն տեղ ու՛ մատն բառերն ուրիշ կերպով մը կարդալու է որ սեւ կարենայ նշանակել. և արդ արդեւ բառն ունինք յընտրել գիրս՝ որ սեւ կը նշանակէ, իսկ արջնամատ բարդութիւնը կու տայ մեզի միայն այս բառգիրքը. ուրեմն կրնանք ուղղագրելով կարդալ. « Եւ արդ աղէ ասա, արջնամատն կամ արջմատն լինել և երկայն և փոքր »

Դիողոն. ոսոխ լինել զինու միցու
 թեամբ. (յն. δῖαυλον).
 Եզնոց. գոմ.
 Զակունիք. անուն հողմոյ.

Ընդողնել. պարանոցել.
 թաթել. խարել,
 Թռուակուռ. մախաթ, հերին.
 Ժաժ. խժուժ, խժիժ.....

Հարկաւ չի կարծեր մէկը թէ այսչափ ըլլայ այդ բառադրոց ընդարձակու-
 թիւնը, այլ դեռ շատ բառեր կան որոնց ոմանք սուրբ գրոց բառեր կ'երևան,
 ոմանք երբայեցի, այլք յոյն, և այլք ալ ուրիշ գրքերէ՝ ինչպէս 'ի փիլոնէ և այլն.
 ասով կը տեսնուի թէ շարագրողին միտքը չէ բանասիրաց քերթողական բառ-
 գիրք մը ընծայել, այլ ամենայն բառից կոյտ մը՝ որ ըստ ձեռագրաց ալ կը զա-
 նազանին իրարմէ թէ՛ մեկնութեամբք և թէ՛ բառերով:

Բայց ոչ այնչափ այս բառգիրքն, որչափ միւս հոմերական ըսուած տողերն
 կրնան հետաքննութեան նիւթ մ'ըլլալ բանասիրաց, անոր համար կը փութանք
 անոր ալ փոքրիկ հաւաքում մ'ընել 'ի նախնեաց, ուր որ կրնանք հանդիպել
 կամ կարդացած ենք: Եթէ բոլոր եղածներն ալ չկարենանք դնել, կը ջանանք
 գոնէ ընտրեալոցնէնք դնել, որոնց մէջ աւելի հայկական գրիչ ու հմտութիւն
 կը փայլի. իսկ ուր իմաստն միթիւն ու խառնակ երևայ՝ կը ջանանք պարզելու զայն
 և այնպէս նշանակելու:

Հոմերական տողերը, զոր կ'ըսենք, չեն հաւաքածու մը կամ տեղ մը միայն
 ամփոփած տողեր, այլ այն ամեն տողերն զոր Հոմերի կամ ուրիշ քերթողի ա-
 նուամբ կը յիշատակեն մեր նախնիք՝ սկսեալ 'ի Դիոնեսիոսի քերականութենէն
 մինչև 'ի վկայարանութիւնս ինչ սրբոց, կը կոչուի Հոմերական տողեր, եւ հօս
 դնենուս պատճառն այն է որ ցուցնենք թէ այդ տողերն չափ մը կամ տաղաչա-
 փութիւն մը չեն տար մեզ, այլ պարզապէս թարգմանութիւն են ինչ գրոց մէջ
 որ հանդիպիր ու տեսեր են մեր նախնիք: Բայց անոնց չափերուն վրայ՝ օրինակ-
 ներէն վերջը կը խօսինք. հիմայ դնենք բուն օրինակները:

Ինչպէս առաջ յիշատակեցինք Իսմենիասի երգը, դառնանք նորէն նոյն
 Դրոց, այսինքն Աղեքսանդրի Պատմութեան, զոր համարեցանք երիցադոյն քան
 զամենայն նոյն օրինակ թարգմանութիւններն, նաև քան զթարգմանութիւն
 Դիոնեսիոսի Թրակացոյ Գերականութեանն: Գեղեցիկ հայկական չափով թարգ-
 մանուած է այն տեղ Հոմերի Ողիսականին առաջին տողն որ կը սկսի.

Չքաղում մարդկան ետես զքաղաքսն, և զփոտ ծանեաւ¹:

Ինչպէս հեթանոսներուն սովորութիւնն էր՝ իրենց իրատական խօսքերն
 ալ փոխ կ'առնուին 'ի Հոմերոսէ, և այն երկու դիւցազնեագութիւնքն էին անոնց
 իբրև սրբազան գիրք մը. արդ ըստ պատմելոյ ստոյն կալլիսթենեսի երբ հռո-
 մայեցի « Էքսիլիդաւտրէքս² և առ Հայս յրաւեւք » եկան Նեկտանեքոս թագա-
 ւորին և յորդորէին զթագաւորն որ ուրախութենէ հեռու կենայ և պատերազմի
 պատրաստուի, կը յիշեցնեն իրեն հոմերական երկու տողերն, ըսելով.

Ոչ է պարտ և արժան զգիշերն ամենայն 'ի քուն կալ առն խորհրդաբերի,
 Որում Ժողովուրդք յանձին են և այսքան հոգք³.

¹ Թն. Πολλῶν δ' ἀνδράων ἴδεν ἄστεα ἢ νόον ἔγνων. հայ տպագիրն կը կարդայ ծանեալ, բայց փրկակ է:

² Լս. Exploratores, քաղաք:

³ Թոյնն. Οὐ χρὴ παννύχον εὐθεὶν βουλὰφόρον ἀνδρα,
 φ' λαοὶ ἐπιτετραφῇται ἡ τόσσα μέμηλεν.

Իսկ երբ Աղեքսանդր և Նիկողայոս ձիավարական փորձոյն ձեռք կը զարնեն, և Նիկողայոս ուղեւով խաբէութեամբ յաղթել Աղեքսանդրի՝ ինքը կը յաղթուի, կ'իյնայ ու կը մեռնի. պատմագիրը վախճանելոյն վրայ Եսիրոգեայ տող մը կը գրոյն՝

Մարդ՝ որ այլում չար կազմէ, իւրում իսկ լերդիմ կազմէ.
Եւ չար խորհուրդ՝ խորհեցելումն յոյժ չար է՝:

Կ'անցնի Աղեքսանդր յեգիպտոս, և այն տեղ ալ Սարապիս աստուածոյն կ'աղօթէ և կ'աղաչէ ըստ հոմերական բանից², ինչպէս կ'ըսէ յոյն բնագիրն « Եթէ կացցէ մնացէ քաղաքս այս հաստատուն յանունս յոր շինեցաւ Աղեքսանդրէ, և թէ ոչ չըջեալ փոխեցի անունս իմ յայլոյ թագաւորի անունակո, չտւիժիմ, զեկո ինձ »: Նոյն Սարապիայ. տաճարին մէջ Աղեքսանդր աղօթելով՝ ըստ առասպելեաց կայլիւթնի՝ կ'ըսէ. « Ո՛ր արեօք ես հոգածու նախանամող երկրիս այսորիկ, և զանոլորտ աշխարհ յականելով, ա՛ռ ընկալ զպատարագս զայս և ծգնական ինձ լեր 'ի պատերազմունս³ »:

Նաև ամենայն դից պատգամներ տաղաչափական կանոնով էին, ուստի Ամին աստուածոյն պատգամն ալ որ եղաւ առ Աղեքսանդր, տաղաչափութիւն է.

Ո՛վ թագաւոր, քեզ փուգոս⁴ խոյեղիւր ասեմ,
Ձի թէ կամիս յաւիտեան անծերանալի կալ մնալ
Շինեա քաղաք նշանաւոր Պրոդիադայ կղզւոյ,
Որոյ առաջոյ անցեալ նստի Պրուտոնիոս
Հինգակատար գագաթամբը զանապառ աշխարհ պատելով⁵:

Դարձեալ յետ առման Թերէի, քաղաքացիքն կը զրկեն հարցընելու պատգամ 'ի Դեդփիս, թէ արդեօք յոյս մը կայ որ իրենց քաղաքը նորէն շինուի և ձեռք բերեն իրենց հայրենիքը. Ապոլոն պատասխան կու տայ.

1 Թն. οἱ αὐτῶ κακὰ τεύχει ἀλλὰ κακὰ τεύχων.

2 Հօտ հայը կը գնէ « և յերազին աղաչեալ զաստուածն... », որ ըստ յունիկ պիտի ըլլար՝ ըստ հոմերական բանից աղաչեալ զաստուածն. վասն զի κατ' Ὀμήρον կարգաւոր է κατ' ὄνειρον.

3 Նոյն խօսքը տարբեր թարգմանութեամբ կայ նոյն տեղ. « Ո՛ր որ երբէք ուրեք ես աստուած, որ հոգեւոր խնամ տանիս այնմ երկրի և զանապառ աշխարհ տեսանես. առ ընկալ զիմ զոհս և օգնական լեր ինձ 'ի պատերազմունս »: Նոյնպէս 'ի յունիկ տաղաչափութիւն է այն խօսքն որ կը սկսի « Ունարտմելի է և գեղեցիկ... (էջ 43 հայ տպ. մինչև 'ի 43 ո՛ր բնաւորեցայ գոյ ես աստուած) »:

4 Փուգսը պիտի ըլլայ փերոս որ է արեգակն:

5 Նոյն տողերը քիչ մը տարբերութեամբ թարգմանուած են նոյն զրբին մէջ ուրիշ տեղ մը.

Ո՛վ թագաւոր, քեզ ամբիծ անարատ եղջիւրս խոյոյ ասեմ,
Եթէ կամիս յաւիտեանական անծերանալի անապառ ժամանակաւ նոր կալ և մնալ,
Շինեա քաղաք նշանաւոր գեր 'ի վերոյ Պրոդիադայ կղզւոյ,
Որոյ առաջոյ անցեալ նստի յաւիտեան Պրուտոնիոս ինքն թագաւորելով,
Հինգակատար գագաթամբը զանապառ աշխարհաւ պատեալ:
Չոր և մերս խորենացի փոխ առնելով գրած է իր Պատմութեան Երրորդ գրբին մէջ (ԿԲ. տպ. 1863. էջ 261), յիշելով զԱղեքսանդրիա համբաւաւոր քաղաքը և կ'ըսէ « Սորա առաջին այժմ ոչ անցեալ նստի Պրոտոնիոս Հնգակատար գագաթամբն՝ զանապառ աշխարհ պատելով, այլ Մարկոս աւետարանական քարոզութեամբն...: Այսոր նման և ալ աւելի գալով փոխառութիւններ կամ օրինակութիւններ կ'երևին այս երկու գրոց մէջ. որով Թերէս զարմանայ մէկը թէ ինչ հաւաստիք գտեր է խորենացին այս պիտի առասպելեալ գրքէ մը, այսինքն Մեծին Աղեքսանդրի Պատմութենէն, իրեն ճարտասանութեան և պատմագրութեան օրինակները քաղելու:

Հերմէս և Ալկիդէս և պարսպամարտն Պողիտեակէս,
Երեքեան սորա աշխատութիւն կրեւով՝ յարուցեալ կազմեցեն զքեզ, Թերը¹,

Իսկ երբ Սարապեայ դից պատգամները լսեց՝ զոր վերը դրինք, հրաման տուաւ իր Պարմենիոն ճարտարապետին որ պղնձի պատկերներ շինէ և մեհեան « որ բերէր յինքեան զհոմերական տաղիցն, որպէս ասաց սքանչելի երգիչն այն հոմերոս ».

Եւ կապուտակային յօնօրն ականարկեաց Զրուանեանն,
Եւ սքանչելի աստուածային վարպէն շարժեցան յանմահ զլիսյ թագաւորին,
Եւ մեծապէս շարժեալ տատանեցաւ Ողիմպոս²,

Այսպէս տող և կոտորակք Մեծին Ալէքսանդրի Պատմութենէն, զոր նախ-
նիք մեր այնչափ սիրեր և թարգմաներ են և Բայց դից պատգամներու կարգ դա-
սելու է զոր երողոտոս յոյն պատմագիրն կը յիշէ (Գիրք Ա. 65), իբրև թէ Լի-
կուրգոս գերիական մեհենին պատգամ հարցընելու երթալով՝ Պիլթեան հար-
ցուկն այս պատասխանը կու տայ անոր, որ ըստ երողոտեայ չորս տող է, բայց
երեք տողը միայն թարգմանուած կը գտնենք ՚ի հայ Դաւիթ Անյաղթին գրոց
մէջ (Սահմանք. էջ 144), և է այս.

Սրգ եկիր, ո՛վ Լիկոյերգէ, յիմ՝ ճննճերալիր տաճարս,
Երեկբայս գոմ զի՛նչ զքեզ ասացից, աստուած՝ թէ մարդ,
Բայց սակայն աստուած առասացից զքեզ, ո՛վ Լիկոյերգէ³.

Ուրիշ տեղ մ'ալ նոյն Անյաղթին Դաւիթ ՚ի Թեոգնեայ օրինակ բերելով
կ'ըսէ.

Պարտ է յաղքատութենէ փախչել և ՚ի մեծակիրոնդն անկանել ծոփն,
Եւ ՚ի վիմաց, սկիւռնէ? հոսիւ յարեգականափոխ⁴.

Նոյն Դաւթին է նաև Պելիոն լերան մակդիրը՝ Տերևաշարժն Բիդովն,
յոյնն ըստ հոմերի՝

Πήλιον εἰνοσίφυλλον. (Իլիակ. Բ. 757) :

Բայց քան զամեն գիրս ճոխ են այս մասամբ փիլոն երրայնցւոյն մատենա-
գրութիւնքն, որ յիշատակէ զհոմերոս, զԵսիոգոս, զԵսքիլոս, զԵւրիպիդէս և ըզ-
Պինդար. հոմերականքն արդէն շատ անգամ կրկնուած են.

1 Յն. 'Ερμῆς τ'Αλκίδης καὶ ἱμαντομάχος Πολυδεύκης,

Οἱ τρεῖς ἀθλήσαντες ἀνακτήσουσί σε, Θήβη.

2 Յոյն. Հոմերոս Իլիակ. Ա. 528-530.

'Η, καὶ κυανέησι ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων

'Αμβρόσιαι δ' ἄρα χαίται ἐπερρώσαντο ἀνακτος,

Κρατὸς ἀπ' ἀθανάτου μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὀλυμπον.

3 « 'Ηχεις, ὦ Δυσκόργε, ἐμὸν ποτὶ πίονα νηὸν...

Διζῶ, ἦ σε θεὸν μαντεύσομαι, ἦ ἄνδραπον

'Αλλ' ἔτι καὶ μάλλον θεὸν ἔλπομαι, ὦ Δυσκόργε n.

4 Հիշտ նոյն օրինակն ուրիշ ոճով երկու անգամ կայ Պիտոյից գրոց մէջ, Բիսս
իմաստակին տրուած. Պարտ է յաղքատութենէ փախչել և ՚ի մեծն անկանել ծով, և կամ
՚ի վիմաց հոսիւ ՚ի բարձանց:

Կամ Պարտ է յաղքատ չբաւորութենէ փախչել և ՚ի մեծն ծով անկանել, և կամ
՚ի ծայրագոյն հոսիւ բարձանց գաւից:

ի կիկղոպայց յերկիրն յամպարհաւածից յանօրինաց յանդատից հասաք,
Որք յատուածս պանծաղեալ վստահ են յանմահս :

Ոչ տնկեն ձեռքը տունկ և ոչ վարեն,
Այլ այնպէս անսերմի և առանց վարելոյ ամենայն ինչ բուսանէր,
Յօրեանք և դարկը և որթք՝ որ բերեն զինի քաջողկոյշ
Եւ յանկարծօրէն անձրեւ անեցուցանէ : (Փիլոն . Նախախնամ . 105) :

Եւ իրականէն .

Թէ ոչ յիշես՝ յորժամ կախելով էիր 'ի բարձու զոտանէ,
Եւ սալս երկու արկի զոտիցդ, և 'ի ձեռոյ կապանս արկի ոսկիս
Առանց հատանելոյ . իսկ գու յարփին և յամպս կախեալ կայիր,
Եւ աղաչէին աստուածք յերկայնն Ողիւմպոսի, և լուծանել ոչ կարէին :

Իսկ յեսիողոսէն (Կենդ . աստուածոց . 23) .

Գառինս արածէր յեղիկոնայ յատուածաբնակ լիւրին...

Ջայլոյ վաստակս յիւրեանց որովայն մուծին...

Յեպրիւնայ . « Իսկ ժանտապատուհանն զքնդունայն զժողովրդակեր զկզակն շուրջ
արկեալ ընու մեռելոց մարմինս թաղելով » : Գարձեալ նոյն յեպրիւնայ .

« ԶԱրամազդ՝ չարագործացն յազգէն հանէ և 'ի զրկողէն օրէնք 'ի բաց » :
ՅԵՐԻԿԻԳԵՍ . « Բան ինչ ախտացեալ առանձինն՝ բազում պէտս ունի դեղոյ
իմաստնոց » : Հոմերականներէն կան ուրիշ երկու կտոր ալ նոյն փիլոնին գրոց
մէջ, որ տեղ մը կ'ըսէ .

« Զի որպէս քերթողն ասեն . Մերձագաւակը և մօտասերը են և նոյնասեր .
մանք աստուածոց՝ իշխանք . (քանզի առաջնորդը և իշխանը են՝ որպէս նոքայն
ասեն, բարի և չարի առնել յաղաքս ինքնակալ իշխանութեանն կարեն) » :

« Եւ սակայն աստուածքն՝ օտարաց նմանեալ այլաշխարհեայց, ամենապա-
տիկը անգիտութեամբ չըլնէին, զբազում մարդկան զթշնամանս՝ զանօրէնութիւնս
և զբարի օրէնս տեսանելով և յականելով » :

Իսկ Պինդարուն խրթին ու անիմանալի տողերը՝ զոր հայ թարգմանը մեզի
կարդացնել պիտի տայ այս տեղս, գեղեցիկ իմաստ մը կը պարունակեն . և հե-
ղինակը յօրինած է զայն արեգական խաւարման վրայ, զոր և Դիոնեսիոս Ալի-
կաոնացին քան զամենքն վեհ և ընտիր կը դասէ այս փոքր երգը . բայց ափսոս
որ հայ թարգմանիչը բոլորական խաւարում մը ընծայեր է այդ բարձրաթռիչ
տողերուն .

Ճառագայթ արեգական համբակ բազմադէտ,
մի տար զքեզ թոյլ մարմնային աչաց,
աստղ գերիվերացոյն տունջեան
կոյեցեալ, զոր եղիթ թագաւոր
զօրութիւն զայնր զոր և իմաստութեան ճանապարհի
խաւար անհետ եղեալ
վարել իմն մանկագոյն քան յառաջն,
Այլ զքեզ Արամազդայ ձի աստուած աղաչեմ

1 Յոյն . Καί τε θεοί ξείνοισιν εοικότες ἀλλοδαποῖσι,
Παντοῖσι τελετέντες, ἐπιστροφῶσιν πόληας,
Ἀνδρῶπων ὕβριν τε καὶ εὐνομίην ἐφορῶντες.

անմիապատճառ «ի բարեխառնութիւն իմն յեղմունք
զոր երգեցից ով պանծալի պարկեշտ
ամենահասարակ արուեստ»¹.....

Թողլով ամենէն ալ վերջը Դիոնիսիոսի քերականութեան օրինակներն՝ դնենք
հօս ուրիշ քանի մը տողեր ալ որ կան 'ի Նոննոս, այն գիրքը՝ «Զոր նախնիք կուե-
ցին «Գիրք Առասպելաց» կամ «Արճառանք հեթանոսականք», որ կը պարու-
նակէ Ս. Հարց ումանց՝ ինչպէս Գրիգոր տասնութամեայի եւ Բարսեղի զանազան
ճառերու մէջ գտնուած առասպելական կամ հեթանոսական անուանց մեկնու-
թիւնը եւ պատմութիւնը, յորում բնական կերպով կը յիշէ Հոմերոսի կամ ու-
րիշ քերթողաց տողերէն զոմանա, յորոյ զոմանա ալ մենք յիշենք. «Հոմերոս
զԴիոմիդեայ ասէ.

«Իբր երիվար իմն ուժգին պարարեալ որտալով առ մնուր....»:

«Այլ շուրջ զնովաւ Սեդք բնակեալ լինէին, ենթասացեալքն անտանա-
լուացք եւ զետնախշտիք...»:

«Զարհուրեալ յաթոռոյ 'ի վեր վազէր եւ հեծէր, գուցէ զնորա ստորեր-
կրայս պատառեսցէ Պիսիդոն երկրաշարժ».....

Նմանապէս Պիտոյից գրքին մէջ ալ կը կարդանք, որ կ'ըսէ հեղինակն ար-
տասնութեան վրայ խօսելով. «Արտասանելի է զգէմն, որպէս Հոմերոս զՈ-
դիսն»:

Հըդնի էր թիկամբը, սեռագոյն գանգրահեր:

Բայց այս տեղ յայտնի վրիպակ մը կայ խօսքի, վասն զի այդ ածականնե-
րը՝ Հոմերոս Ոդիսեւսին չէ տուած, ինչպէս կ'ուզէ ըսել մեր հեղինակն, այլ Ոդի-
սական զրոց մէջ կը կարդանք Ոդիսեւսին քարոզին համար, որ կը կոչէր Եւրի-
բատոս. ուստի նախ ուղղագրելով պէտք է կարդանք. «որպէս Հոմերոս յՈդի-
սէս կամ յՈդիսականին»: Բայց որովհետեւ մեր Պիտոյից գիրքն ալ զրուած է
ըստ այն դարուն ճաշակին, յորում ընդհանուր ուսուցչաց ոճն էր Հոմերի քեր-
թուածոց մէկ մէկ բարոյական եւ ընտիր խօսքերը մեկնել եւ անոնց վրայ ճառա-
գրել, այսպէս նոյն զրոց մէջ կը կարդանք ուրիշ տողեր ալ նոյն գիտմամբ զը-
րուած իբրեւ վերնագիր զրոց, որոնք Հոմերի կամ ուրիշ քերթողներու տողեր
են. զոր օրինակ.

«Յիմար է՝ որ ընդ վեհա քան զինքն հակառակէ»..... (Հոմերոս)

«Որ Աստուծոյ հաւանի, տուաւ եւ նա լուիցէ 'ի նմանէ»..... (Հոմերոս).

«Ոչ բոլորեցուն զնոյն առեալ է»... (Մենանդրոս).

«Խօհականագոյն իմաստութեամբ բազմաձեւոն կարէ հեքըող լինել զօ-
րութեան. իսկ անվարժութիւն՝ անբու աղէտ»... (Եւրիպիդէս):

«Վարժումն է ամենայն ինչ. կամ կրթութիւն է ամենայն ինչ»...
(Պերիանդրոս):

«Ոչ է բարոք բազմիշխանութիւն, մի իշխան եղիցի»... (Հոմերոս):

¹ Այս իմաստը կը սլաբոնականն այդ մթին ու խաւարեալ տողերն. «Հառազայթ
արեգական բազմազէտ, մի տեսից զքեզ առանց լուսոյ: Աստղ գիրիվերոյ, 'ի տունջնան
թաթուցեալ՝ խալիանեցեր պկնան մարդոյ եւ զիմաստութեան շաւիղս. ընդ խաւարին
ընթանալով ճանապարհ՝ նորանշան ընծայիս տեսիլ քան զառաջինն: ՅԱրամազդ եր-
գուեալ, աղաչեմ զքեզ, զերազատաց երկարսդ գարծուսցես 'ի յաջող քախտ Թեքայ.
ով պարկեշտդ, սքանչելիք հասարակաց»...

Նա և Պղատոն, պարագլուխն իմաստասիրաց Յունաց, կ'առնու նոյնպիսի փոխառութիւններ 'ի Հոմերոսէ և յԵսիոդեայ, և այն բարեբաղդաբար իր Օրինաց գրքին մէջ գտնելով թարգմանած է մեր Մագիստրոսն, ինչպէս կը կարծուի: Մէջ կը բերէ քերթողին հետեւեալ խօսքերն՝ զոր ըսած է կիկլոպեանց համար.

Մըբա իսկ էին ոչ վաճառականք, ոչ խորհրդածուք, և ոչ յօրինողք, այլ 'ի բարձրագոյն լերանց գաղաթունս բնակելով և յայրս դեմնափորս հանդուցեալ էին իւրաքանչիւր դք, ոչ մանկանց խնամս տանելով և ոչ միմեանց:

Ունինք նաև նոյն գրքէն Հոմերի այն կտորը՝ որ կը պատմէ Ռէիսևի խորամանկութիւնը, թէ ինչպէս, երբոր Աքայեցիք պատերազմի զբաղած էին Տրոփապոլս հետ, հրաման տուաւ Ռէիսևս որ նաւերը ծով քաշեն. իսկ Ագամեմնոն նեղանալով կ'ըսէ.

Իբրու անհմուտ ոմն պատերազմիս լինելով
հաստատապէս զգեղեցիկ նաւադ առ թշնամիսն մերժես. քանզի մանաւանդ Տրոփապոլսն լինիցին ըղձալի,
և մեզ պատճառ արմատաքի խլելոյ. քանզի ոչ Աքեացիքս
յաղթեցին պատերազմիս՝ նաւացս այսպէս ձգելով,
այլ դարձուցանեն զերեսս իւրեանց վաղվաղակի.
և այսմ պատճառ քոյդ իցէ խորհուրդ, որպէս յայտնէ ոգեալդ առ 'ի քէն:

Եսիոդոս քերթողն գեղեցիկ նմանութեամբ մը բացատրած էր իր դրոց մէջ առաքինութեան հասնելու դժուարութիւնը, թէ ինչպէս դիք քրտամբք ստանալու նպատակ գրեւ եմ, թէ ինչպէս 'ի սկզբան դժուարին է ճամբան, բայց ծայրը հասնելէն վերջը կը դիւրանայ ամենայն ինչ: Ահա այս օրինակը Պղատոն առնելով Եսիոդոսէն կը դնէ իր օրինաց գրքին մէջ.

Իսկ առաքինութեանցն զբոտինքն առաջի աստուածքն եղեալ են չըրջանակի,
այնորիկ որ անմահքն են. և երկար իսկ է և ծառայեալ ճանապարհն նորին,
և դժուարին իսկ յառաջագոյն, սակայն յորժամ 'ի ծայրագոյնն հասցէ՝
դիւրաւ բերիցի թէպէտ և էր իսկ դժուարագոյն:

Երբեմն նաև սուրբ վկայքն ու մարտիրոսներն կարծես մոռցած թէ ինչու համար դատաւորաց առջև կանչուեւր են, կը սկսին Պղատոն մը, Հոմերոս մը, Եսիոդոս մը մէջ բերել, և անոնց խօսքերը երկայն վարդապետութեամբ ճառել դատաւորաց առջև: Բայց արդեօք իրենք զայն խօսքն են, թէ յետին ճարտար գրիչ մը, հմուտ քերթողաց Մետափրաստէս մը ուղեր է իր սիրելիները ոչ միայն սուրբ ընել այլ և ճարտասան և բանաստեղծ և հելլենաճաշակ, թէպէտ իրենք ուրիշ ազգէ ըլլային: Բանա՞ք Եւստոտարիոսեանց վկայաբանութիւնը, Պղատոնի վարդապետութիւնը մեծ տեղ բռնած է հօն, և դից հեթանոսաց ծնընդաբանութիւնը. կը յիշէ սուրբ Եւստոտարիոս առ դատաւորն Եսիոդոսի խօսքը թէ.

Աստուած իսկ պատճառ բանաւոր մարդկան, յորժամ չարացուցանել զհոգեղէնն կամիցի:

Ուրիշ սուրբ մը կը յիշեցնէ հին առասպելը .

« Զիոյ խըստեռախի թոյլ թաւ 'ի դաշտի, և զգլփին առ ջուրս ածեալ բռամբ » : (Վկայ . Ինդոսի .) :

Իսկ կողորտոտի վարուց մէջ կը կարդանք . « Վասն Պիսիդոնի ասէ Ովմերոս », թէ՛

« Ժողովեաց զամպս, խռովեաց զծով ամենայն հողմովք, ամպովք ծածկեաց, և ահագին որոտաց հայր աստուածոցն 'ի վերուստ, եկն Պիսիդոն և շարժեաց զերկիր, և զՏրովագւոցն քաղաքն և զնաւս Աքայեաց » :

Նոյն սուրբն դարձեալ ստէպ կ'ըսէր դատաւորին հոմերական խօսքն .

« Զէ բարիոք բազմաթագաւորութիւնն, մի թագաւոր լիցի » :

Այսպիսի բաւական կը համարինք իբրև օրինակք, որոնք զանազան գրոց մէջ կը գտնուին, զոր նախնիք քիչ շատ ճիշտ ու սխալ թարգմաններ են, երբեմն նաև առանց լաւ ուշադրութեան իմաստից . Ահա ասոնք են հոմերական տողերն և բառերը՝ որ թափառական կը պտտուին մեր գրոց մէջ, և որոնք երբեք չեն ձևայած միաձոյլ մարմին մը . և ինչպէս կրնային ձևանալ այսչափ զանազան գրիչներէ ելած տողերն . եթէ գտնուէին հայ Պիսիատրառեանք ալ՝ կարող չէին այս մարմինը կազմել, որ իրաւքնէ անկերպարան խաւար և բաւիղ մըն է՝ Բայց այս տողերն ու օրինակները հօս դնելնիս ուրիշ պատճառ մը ունի, այն է՝ քննել ու տեսնել թէ այդ տողերուն մէջ կրնայ արդեօք ծածկուած ըլլալ նորօրինակ չափոյ ու տաղաչափութեան դրութիւն մը, որ ցարդ մէկը տեսած չըլլայ, և սակայն նախնեաց ծանօթ ու մեզ անծանօթ ու անիմանալի մնացեր է : Ոմանք Դիոնեսիոսի թրակագւոյ քերականութեան վերջի գլուխները կարդալով՝ համարեցան թէ հայերն ալ երբեմն ունեցեր են իրենց ամանակաւոր կոչուած տաղաչափութիւնը, օտար ամենևին հայկական չափուց զուգախառնութենէն . վասն զի ամանակաւոր կը կոչուի այն տաղաչափութիւնն՝ որ հաստատուած է երկայն ու սուղ վանկերու վրայ, ինչպէս է յոյնն ու լատինը, և որոնք յանդի զաղափար չունէին, Հիմկու հիմայ դուրս թողլով՝ դիոնիսեան քերականութեան դրութիւնը, տեսնենք թէ բուն հին նախնիք ինչ ո՞՞ բռներ էին իրենց քերթութեանց մէջ . հարկեալ այս բանիս լոյս տուողը մեզ՝ Շարակնոցն է, այն գեղեցիկ մատենան, որուն մէջ ոչ միայն հայ հանճարներու մրցումն կ'երևայ, այլ նաև յոյն ու ասորի հարց պարզ ու ընտիր նմանութիւնք : Արդ անոր մէջ կը տեսնենք, որ իրաւքնէ որչափ հին հեղինակ է շարադրողն կամ՝ քերթողն, անչափ տաղաչափութեամբ է, ինչպէս յոյնն, և խառն կամ բարեխառն չափերով զուգեալ օրինակ իմն՝

Խորհուրդ մեծ և սքանչելի որ յայսմ աւուր յայտնեցաւ .
Հովիւք երգեն ընդ հրեշտակս՝ տան աւետիս աշխարհի . . .

Ուրախացիր սըրբուհի Գաբրիելի սւետեօք,
Որ քարոզեաց ըզգալուստ արքայի տեանն 'ի յերկնից

Ահաւոր ես թագաւոր քրովբէական ձայնիւ օրհնեալ,
Ի յերկնս 'ի յերկնի և յամենայն ժամանակի :

Ես զարհուրեալ եմ և զողամ՝ յորժամ՝ լըսեմ ըզձայն փողոյն,
Որ տաղնապաւ կոչէ զաղինս 'ի մեծ ահեղ օր ատենին .
Զի չարաչար մարտեաւ ընդ իս ամենամեղքն սատանայ,
Եւ կարեվէր զիս արարեալ հանեալ ընկեաց (ղիս) յանմահ փառացն .

Դառնաղին չար պատրաստեաց ըզտարտարոս գեհնինն,
Եւ ըսպառնայ մեղաւորին այրիւ ՚ի հնոցըս կայծականց:

Ի յայտնիսն քան զանոնք հնագոյնն և ճարտարագոյնն սողեր չենք յիշեր, ունոնց յետին վեց տողքն Մանգակունւոյն անուամբ կը յիշուին, և այլքն Մովսիսի Խորենացոյ և Ս. Սահակայ. ահա յայտնի կը տեսնուի որ ամենեւին յանգաւորութեան երեւոյթ չունին, այլ և ոչ ամանակաւոր գրութեան մը ստուեր. յորում կը ստիպուի քերթողն ըստ երկարութեան և սղութեան վանկից բառերու տրոհումն ընել, որ այն ալ երբեմն բայց ըստ զիպաց. տեղ տեղ ներքի եղեր է մեր նախնեաց գործել, ինչպէս Ս. Հռիփսիմեանց կանոնին մէջ կ'երգէ Հայա-ստանեայց եկեղեցին՝

Լըլկանօք և քերանօք զարեան վըտակսըն հոսեցին,
Խորհըրդոց ոչ խտորումն և ոչ փոխադրութիւն բարուց:

Ըստ այսմ բոլոր Հռիփսիմեանց կանոնին օրհնութիւնն անյանգաւոր տաղաչափութիւն է, խառն և զանազան չափերով, ըստ ճաշակի քերթողին և երաժշտական գործեաց: Կան գեւ. քիչ շատ նմանագոյնն սողեր, յորս չեղատաղութիւնն կամ վերսաստութիւնն եղած ըլլայ ըստ ամանակաւոր քերթութեան կանոնաց, բայց քան զայս աւելի որոշ տող չկրցանք գտնել, յորում չկարեւանք ուրիշ մեկնութիւն մը տալ չափուց համարանքին. օրինակ իմն՝

Ծագումն հրաշալի որ անյայտ էր ՚ի մէնջ
և բանն հայրական անըմբռնելի:
Ծագումն հրաշագործ որ ՚ի կուսէն ծագեցաւ
ճառագայթելով զարարածս ամենայն:

Չոր կրնանք՝ ըստ գերազանցութեան նոյն կանոնին շարականաց՝ համրել և տրոհել 2, 3, 3, 3, և այլն. բայց կրնայ ալ աւելի հաւանօրէն մեկնուիլ և տրոհուիլ 5-5 կամ 5-6: Իսկ նախընթաց Ս. Հռիփսիմեանց կանոնին տողերն ուրիշ մեկնութիւն մը ամենեւին չեն կրնար վերցընել, վասն զի կանոնաւոր տաղաչափութիւն ըլլալով միշտ կը չափէ 3-4-4-4, քիչ անգամ խառնելով ուրիշ փոքրիկ դաշնազանութիւն մը: Բայց սակայն ո՛վ կրնայ այս մէկ կամ երկու օրինակներով ըսել թէ ուրեմն ամանակաւոր գրութեան ընդունակ ըլլայ հայկական լեզուն: Անցեալ դարուն հայուս գերմանացի մը հմտացած հայ լեզուին շարադրեց քերականութիւն մը, զոր կոչեց « Որամեան լեզուին գանձ » . այս գրքիս մէջ նախ ինքը համարձակեցաւ հայկական բառերու երկարութիւն և սղութիւն ընծայել մասնաւոր պիտով մը, զոր մերժելու շատ աշխատութիւն կարեւոր չէ: Վասն զի իրենն ալ, ինչպէս ամեն նոյն կարծեաց հետեւողներուն հիմն Դիոնեսիոսի փերս, կանութեան վերջին գլուխն է, զոր լուծելու ժամանակ՝ կը մերժուին նաև իրենց կարծիքն:

Դիոնեսիոս Թրակացին իր քերականութեան վերջերը կը խօսի, ինչպէս բնական էր, յոյն լեզուի տաղաչափութեան կանոնաց վրայ, որ կը ձևանայ և կայացած է, ինչպէս ամեն մարդ գիտէ, երկար և սուղ վանկերու վրայ. և որոնք՝ ըստ զանազանութեան չափուց զանազան անուններ ալ ունեցեր են: Արդ հայ թարգմանիչն ալ նոյն գրոց մէջ գտածը պարզմտութեամբ թարգմանած է. և

1 Joh. Joachimi Schröderi, Thesaurus linguae Armeniacae antiquae et hodiernae. Amstelodami. Anno Ærae Chr. MDCCXI, Armenorum MCLX. — Prosodia armenica, caput primum, de quantitate syllabarum. 221. de pedom constitutione, 224.

ոչ երբեք այդ ըսածներն 'ի գործ դրուած են, ոչ նոյն գրոյ մեկնիչներէն, ոչ նոյն ժամանակակից անձանցմէ և ոչ 'ի հետադայից, յԵրեմի հասարակ վանդի վրայ խօսելով երեք տող օրինակ մէջ բերած է մեր անուանի քերականն՝ երեքն ալ Հոմերոսի քերթուածներէ. որ են.

« Ինձ բնաւ էս ոչ դու իրիք պատճառք, արեւ, այլ աստուածքն ¹ » :

« Պատրոկղէ, ինձ հիբիս կարի յոյժ սիրեցեալ անձին ² » :

« ԶՆեստոր ոչ խաբեաց խօշիւն թէպէտ և յուժպ էր ³ » :

Ներեն մեզի ընթերցողք, եթէ համարձակինք հարցնելու թէ այդ լեզուն ո՞վ կը հասկընայ, ո՞ր հայ ականջը, թող թէ ներդաշնակութիւն մը տեսնէ անոր մէջ. և այդ տողերն այդչափ հմտից գործ կ'երևայ, որ կրցիր է ժամանակակից մեկնիչ մը երրորդ տողին խօշիւն բառը խաշոյ մեկնել (որովհեաւ խաշիւն կը գրեն հիններն), և ըսել յայտնապէս թէ « Մագիստրոս որ զմեկնութիւն քերականին շարադրեաց առ միմեանս, այսպէս եղեալ է. թէ տայր նմա ըմպելի խաշելոյ իրի ջուր զոր ասէր թէ սեւալ թէ ոչ է գինի, այլ խաշոյ » : Այսպէս մեկնիչներն իրարմով կը լուսաւորին. Եւ յիշաւի եթէ այսպիսի իմաստներով Հոմերոս մը թարգմանուէր՝ շատ ծաղրական քերթութիւն մը կ'ունենայինք այսօր մեր մատենագրութեան մէջ, թէպէտ և քաջն Մագիստրոս հանդիսանայր այս ասպարիղին, որուն գրչին կտրովութիւնն ուրիշ թարգմանութիւններով արդէն ծանօթ է մեզի. Ասոր քով դենք նաև չափերուն անուններն, զոր հնարած են մեր նախնիքն 'ի Յունաց առնելով՝ ոչ բառերը, այլ նոյն բառերուն զօրութիւնը. Համբոյր (գղ. spondée). Մեծավերջ (iambe). Մեծասար (trochée). Անգայտ (pyrrhique). Ստեղն (dactyle). Վերջատանջ (anapeste). Քողաբորբ (amphimacré). Քողադատ (amphibraque). Հաւեղ (antibacchique). Աւարտեղ (bachique). Ներգեղ (tribraque). Սոնք (molosse) : Աւելորդ կը համարինք հօս ասոնց սահմաններն նշանակել, թէ որն որ չափի համար կը գործածուի, որոնք արդէն 'ի բառգիրս նշանակուած են. Այս է քերականութեան նշանակածն. բայց ան, կէ դուրս ուրիշ տեղ մը ասոնց նմանութիւն մը չգտնելնուս պատճառաւ՝ վստա, հաբար կ'ըսենք թէ միայն ինքնածին կամ լաւ ևս ըսենք մտացածին դադափար մ'եղեր է այդ մեր նախնիներէն ոմանոյ՝ քիչ հայրենասիրաց և հայերէն ճաշակի ուսուցչաց. բայց և հակառակաւ կը տեսնենք որ նոյն քերականութեան մեկնիչքն իրենց մեկնութեան մէջ նոյն օրինակները չեն գործածեր, այլ սովորական հայկական չափը. և ուրիշ մ'ալ թարգմանած է Հոմերի ուրիշ տող մը՝ բայց հայկական ճաշակով՝

« Եւ մակագրեալ իմ այժմ գոտին քոյ գարշապար՝ ունայնս պանծաս » ⁴. կամ՝ ըստ բուն քերականութեան թարգմանին,

« Եւ գրեալ իմ գոտին այժմ՝ դքս գարշապար, ունոյնս պանծաս » :

Բայց եթէ միայրեան մ'ալ համարինք թէ այդ քերականութեան ըսածներն կանոն ըլլան, ինչո՞ւ նոյն ժամանակի անձինք կամ յետագայք չեն գործաւ.

¹ Οὐτι μοι αἰτιῇ ἔσσι θεοὶ νύ μοι αἰτίοι εἰσι.

² Πάτροκλε, μοι δειλῇ πλείεον κεχαρισμένε θυμῷ.

³ Νέστορα δ'οὐκ ἔλαθεν ἰαχῇ, πίνοντα περ ἔμπης.

⁴ Νῦν δὲ μ'ἐπιγράψας ταρσόν ποδός, εὐχέαι αὐτάς.

⁵ Ահա նոյն տողը գրեթէ անսլաքակ պահած է Հոմերի Իլիականին արդի անմահ-անուն Թարգմանիչն, միայն իմաստին վրիպակը ուղղագրելով.

« Արդ գոտին իմոյ գրծեալ քո զդարշապար՝ ունայն պանծաս » :

ծած ամեններն, վկայ ըլլայ մեզ Գրիգոր Մագիստրոս և իրմէ վերը երգնկացին Յովհաննէս, քան զորս հմուտ քերական չէ ունեցեր մեր ազգն : Մագիստրոս կարդացած է համերական քերթուածները, գիտէ ու կը ճանշնայ մեր յիշած քերականութիւնը, բայց իր քերթուածոց մէջ սող մը չկայ որ ըստ յոյն կանոնի տաղաչափեալ ըլլայ : Իսկ իր փոքրիկ բանաստեղծութեան համար, զոր գրած է « Յաղագս խաչանշտն դուազանին, զոր ընծայեաց Տեառն Պետրոսի Հայոց կաթողիկոսի », և որուն սկզբնաւորութիւնն է,

« Ընծայեմ քեզ տարեկան նորոյս հասեալ ձեզ բարութեան
Պսակըս քաղցրութեան ամիս եկեալ պարառութեան »,

այն քերթուածին հետ զրկած է առ կաթողիկոսն մանր տեղեկութիւն մ'ալ բանաստեղծութեան արհեստին և նոյն տեղ գործածուած չափին համար, որ ընթերցողաց կարծել տայ թերեւ թէ յունական չափերն ակնարկէ և իրացընէ ստողդ : Կ'ըլլար այս կարծիքն՝ եթէ տաղաչափութիւնն ալ առկնէր չունենայինք : Նախ փոքրիկ մաս մը դիտնիսեան քերականութենէն գնելով :

« Հագներգութիւնս այս ոչ ըստ որում հագներգութիւն է մասն քերգածաց, ներառեալ ստորոգութեամբ. և ոգեալ է հագներգութիւն 'ի հագնելոյ կարկատուն բան. և կամ 'ի սարգնի մահակէ՝ պար դուլով երգել գհովերական քերգածան » : Կ'անցնի ետքը բացատրելու իր յինած տաղաչափութեան կանոնը և դժուարութիւնները, և կերպով մը կ'ըսէ թէ սակաւաց միայն կարողութիւն է մտնել ու դատել այդ քերթածը : « Այլ տաղ է համերական (իր յինածին համար կ'ըսէ որ կը վերջանայ միշտ աւն, աւն) քաջ ոլորեալ, և սա տաղ դիւցազնական չափաբերեալ ըստ էլլենացունցն : Իսկ ըստ Արաբացունցն կշռեալ և բաղկացեալ է եռատամանայ, և երից քառից միոյ քուէի. և շարամանեալ ամանակօք երկարացեալ քսան և չորից, անդուստ բերելով և զուրքն պարզ երկուտասան, զի մի պարէտն տրովացի հարեալ որպէս զգիտիդեանն զոտին իմ գարշապար, դմբովս ծիծաղեսցի արութեան գործառնութեամբ. քանզի ոյնք քաջաց է, և բերէ քաջ ոլորակս այս վկնի բազմամանակացն աւարտեալ մեծավերջութեամբ, վեցանկեամբք յանգաւորեալ քառիք ձայնաւորօք, ոյիւ, հիւնիւ, ելիւ, ալիւ : Իսկ երկուս բաղաձայնիւք թոյիւ, նոյիւ. և յօդաւորեալ է նոյիւ, իսկ բաղնեցեալ թոյիւ, փաղառութեամբ ելիւ, ալիւ, և վարատմամբ՝ ոյիւ, հիւնիւ : միոյ երկամանակաւ, և միոյ սղիւ, և յերկուց ձայնորդաց : Իսկ շարակայացեալն՝ եթէ քերգողնային ոք նկատեսցէ, 'ի քառից տասանց չափաբերեալ գտցի : Բայց ոչ է ինձ սակաւ ինչ՝ ներորամախտութիւն, սակի բաղաղանութեան, որ 'ի սմա մակացութիւնն : Քանզի 'ի թուականութենէ և յերածշտականութենէ և յերկրաչափութենէ և յաստեղաբաշխութենէ շարաքարծեալ ունի յինքեան... » : Ինչ կ'իմանայ ուրեմն Մագիստրոս Ամանակ, Մեծավերջոքիւն, և այնչափ երկայն վարդապետութեամբ : Եայտնի է որ միայն յանգաւորութեան կանոնը կը ցուցընէ, զոր Հայերն յԱրաբացուց փոխ առած են, և այնչափ մեծ յարգ տուած, ինչպէս վերը ըսինք, մեր հիւնն ու նախնիքն յանգ չէին գիտեր, ինչպէս յոյնն ու լատինն : Բայց յետ ժամանակաց, ինչպէս կը վկայեն նոյն ինքն Մագիստրոս և երգնկացին, յԱրաբացուց սորվեցան մերքն մէկ վերլուարութեամբ հազարտողեան ոտանաւորներ շարագրել, այն ձանձրալի միակերպութիւնն՝ որ հինգերորդ վեցերորդ տողէն կ'սկսի յոգնեցնել զընթերցողս : Ե թերեւ նոյն յանգն ըլլայ զոր մերքն կշիռ կանուանեալ և կաճալ կամ կ'ալիւ, որուն համար կ'ըսեն թէ Յոյնք չունին և Արաբիկքն ունին : Արդ Մագիստրոսի վարդապետութիւնն ոչ է

1 Այս ստուգաբանութիւններն ըստ յոյն բառին է, որ է *ῥαψωδία*.

ամանակաւոր տաղաչափութեան դրութիւն մը, ըստ հոմերական քերթութեան, այլ պարզ ուրեւն յանգաւորութիւնը, զոր ինքը վերոյիշեալ քերթութեան մէջ կը գործածէ, երբեմն եւս յանգով բարեխառնելով. վասն զի ըստ Մագիստրոսի՝ ուրեւն երկայն յանգն կը պարունակէ չորս ձայնաւոր ու ռա, և երկու բաղաձայն՝ ք, և. և վերջին՝ զոր կը կոչէ յօլաւորեալ, և ք՝ յաղիսեցեալ, վասն զի ու վանկին վերջացնելով չեչոր՝ ք տառին ուժով կ'անցնի եւս վանկի վրայ. Ուրեմն չի ճանչնար Մագիստրոս մեր Աւանուկաւոր դրութիւն մը, նմանապէս և ոչ երգնկացին՝ որ կարգացած է բոլոր իրմէ առջի ֆերականներն, թէպէտ տեղ մը օրինակ կու տայ Հոմերոսէն Համբոյր ոտին այս տողը, անանունէ մը մէջ բերելով.

Շարժեն զասպար քաջամարտիկը առ զօրաւոր գործ, ընդ օգաթուիչ այսոց գումարտակ զարթուցեալ, անշարժ արձան սէրոց (կամ սերրոց?) ընձեռիլ բաղձողաց? :

Ահա հոմերական տողերն՝ զոր ջանացինք նախնեաց զանազան զրքերէն ժողովել ՚ի զբոսանա բանասիրաց, և եթէ ոմանց հետաքննելի համարուին՝ կրնայ գտնել դեռ ատոնց նման շատ տողեր՝ զոր մենք կամաւ դուրս ձգեցինք, վասն զի չուզեցինք անիմանալի բաներով ծանարեռնել այս հաստուածը. Բայց միանգամայն այս ալ ըսենք՝ որ եթէ մէկն ուզենայ օգտուիլ՝ կրնայ միայն բառից թարգմանութեան համար, թէ ինչպէս կը դարձնէին մեր հարքն դիցարանական բառերը. և անօգուտ կը համարինք դեռ պնդել թէ Հոմերական երկու յաւերժական քերթութեանն ՚ի հայ թարգմանուած ըլլան, և կարենայ յուսալ մէկն որ դեռնափոր տեղերէ և ստորերկրեայ անձաներէ՝ ուսկից ամեն աշխարհք հիմայ իր պատմութիւնները դուրս կը հանէ՝ այս դանձն ալ գտնէ Հայոց ազգն, կամ թէ պգտնէն՝ գոնէ միին անկիւններէ ու խորշերէ. Որուն անկարելիութիւնը ցուցնելու համար բաւական են, յուսանք, այսչափ ըսածնիս և օրինակներն. Բայց ալ աւելի օտար մտածմունք կ'ըլլայ այդ ամանակաւոր տաղաչափութիւն կոչուած դրութեան օրինակներ պրպտել ՚ի գրոց նախնեաց, որուն գաղափարն իսկ իրաւընէ ցնորական եղջերուաքաղ մը համարելու է հայ մատենագրութեան մէջ:

Հ. ԱՐՏԷՆ ՍԱՌԳԵԱՆ

